

▣ ”Pelkään kaupunkia”: Naisen tunteita
kaupunkitilassa Tua Forsströmin ja
Arja Tiaisen 1970-luvun lyriikassa

—
Riikka Ylitalo

H uomio tunteisiin ja kaupunkitilaan

— 1990-luvulla kulttuuritieteissä alettiin kiinnittää aiempaa enemmän huomiota tunteisiin. Tästä muutoksesta on puhuttu affektiivisena käänteenä muun muassa feministisen tutkimuksen piirissä. Viime aikoina myös suomalaisessa kirjallisuustieteessä on oltu kiinnostuneita tunteiden merkityksestä kirjallisuudessa ja lukemisessa. (Esim. Karkulehto 2008, 9; ks. myös Helle & Hollsten 2016, 7–12.) Uusia tutkimuskohteita ovat lisäksi olleet erilaiset paikat ja tilat. Humanistinen ja kulttuurimaantiede ovat myös tuoneet tunteet paikka- ja tilatutkimukseen. Tällaisessa tutkimuksessa ”paikasta tulee tila, jolla on yhteytensä myös mielentiloihin ja -maisemiin” (Karkulehto 2008, 9.)

Tämä artikkeli sijoittuu sekä tunne- että tilatutkimuksen alueelle kirjallisuustieteessä. Artikkelissa tarkastelen sitä, miten naisen kaupunkitilassa kokeimia tunteita esitetään Tua Forsströmin ja Arja Tiaisen 1970-luvun lyriikassa. Artikkelissani nimeän näitä tunteita ja tutkin sitä, millaisin poeettisin keinoin niitä tuodaan runoissa esiin.¹ Käytän teoreettisina lähteinäni feminististä kirjallisuuden- ja kulttuurintutkimusta (esim. Parsons 2000; Wilson 1991; Ahmed 2014 [2004]) sekä humanistisen ja feministisen kulttuurimaantieteen tutkimusta (esim. Tuan 1990 [1974]; Rose 1998; Koskela 1994).

Olen kiinnostunut Forsströmin ja Tiaisen lyriikan tavoista käsitellä *kokemusta* kaupungissa. Kaupunkikokemuksia on tutkittu viime vuosikymmenten aikana kirjallisuustieteessä. Humanistinen maantiede, joka painottaa enemmän elettyä kuin absoluuttista paikkaa, kehittyi etenkin 1970-luvulla. Tuolloin myös kaunokirjalliset tekstit hyväksyttiin humanistisen maantieteen tutkimuskohteiksi. (Ameel 2013, 48–49.)

Aineistooni kuuluu viisi runoteosta. Forsströmin 1970-luvun teoksista mukana ovat *En dikt om kärlek och annat* (1972; tästä eteenpäin DOK), *Egentligen är vi mycket lyckliga* (1976; EÄV) ja *Tallört* (1979; T). Tiaisen teoksista aineistooni kuuluvat *Nukun silmät auki* (1971; NSA) sekä *Palava susi* (1977; PS). Analysoin näitä teoksia 1970-luvun feministisen liikehdinnän kontekstissa. Liikehdinnän juuret olivat 1960-luvun Yhdysvalloissa vaikuttaneessa radikaaliliikkeessä (Jallinoja 1983, 191). Suomeen feministinen liike rantautui suhteellisen myöhään verrattuna muihin läntisiin maihin (mt., 198). Artikkelissa analysoimissani teoksissa Tiainen ja Forsström representoivat naisten kaupunkikokemuksia, ja näin teokset osallistuivat naisen asemaa koskevaan keskusteluun 1970-luvun Suomessa.

Vaikka 1970-luvun suomalaista kirjallisuutta on tutkittu suhteellisen paljon, naisen kaupungissa kokemien tunteiden esittämistä vuosikymmenen aikana ei ole juurikaan tarkasteltu. Ameel (2013) on väitöskirjassaan tutkinut muun muassa naisten kaupunkikokemusten esittämistä 1800- ja 1900-lukujen vaihteen suomalaisessa kirjallisuudessa. Taru Tapioharju (2010) taas on tutkinut ”uuden naisen” diskurssia Mika Waltarin 1920- ja 1930-luvuilla ilmestyneissä Helsinki-

romaaneissa. Kumpikin tutkimus kohdistuu proosakirjallisuuteen. Kaupunkiteemaista runoutta on tutkinut Tuulia Toivanen (2009), jonka tutkimuskohteita ovat kaupunki sekä kasvuympäristön muutos Pertti Niemisen lyriikassa.

Analyysissani hyödynnän myös sosiologiseksi kirjallisuudentutkimukseksi luokiteltavia lähteitä. Pertti Karkama (1998) tarkastelee suomalaisen kaupunkikuvauksen linjoja 1800-luvun lopulta 1990-luvulle. Lähteisiini kuuluu lisäksi Raoul Palmgrenin teos *Kaupunki ja tekniikka Suomen kirjallisuudessa: Kuvauslinjoja ennen ja jälkeen tulenkantajien* (1989). Vaikka Palmgren käsittelee teoksessaan 1960- ja 1970-lukujen kaupunkilyriikkaa, hän ei mainitse yhtään naisen kaupunkikokemusta kuvaavaa runoilijaa. Artikkelini tuottaakin näkökulmansa asiasta uutta tietoa 1970-luvun kaupunkirunoudesta.

Tarkastelemieni kirjailijoiden teoksia on analysoitu jonkin verran kirjallisuudentutkimuksen piirissä. Forsströmin tekstejä ovat tutkineet esimerkiksi Tuula Hökkä (1989) ja Michel Ekman (2015). Lisäksi Forsströmin lyriikasta on ilmestynyt lähes kokonaan norjankielinen, Hans Kristian Rustadin toimittama artikkelikokoelma *Nordisk samtidspoesi: Tua Forsströms forfatterskap* (2017). Tiaisen lyriikkaa on tutkittu vähemmän, joskin Sinikka Tuohimaa (1995) ja Liisa Enwald (1989) ovat kirjoittaneet aiheesta. Vaikka osassa edellä mainituista tutkimuksista sivutaan kaupungin ja tunteiden roolia Forsströmin ja Tiaisen runoissa, nämä näkökulmat eivät ole olleet aiemman tutkimuksen keskiössä. Omassa analyysissäni yhdistellään tunteiden- ja tilantutkimusta, mikä tuo näkökulmaani ajankohtaisuutta ja tuoreutta.

Seuraavassa tutkin erilaisia tunteita, joita tulkitsen aineistossani esittävän. Ensimmäisessä käsittelyluvussa tutkin runoissa ilmaistua vierautta, pelkoa ja itsevarmuutta, ja pääpaino on Tiaisen runojen analysoinnissa. Toisen luvun aiheena ovat yksinäisyyden tunteet erityisesti Forsströmin teksteissä. Kolmannessa luvussa tutkin tyytyväisyyttä, toivoa ja toivottomuutta aineistoni runoissa. Artikkelini tuottaa uutta tietoa 1970-luvun suomalaisesta runoudesta ja osoittaa, miten Tiaisen ja Forsströmin runoissa kommentoidaan naisen asemaa kaupunkitilassa.

Urbaanin naisen vieraus, pelko ja itsevarmuus

Tiaisen *Nukun silmät auki* -kokoelman ensimmäinen osio ”Tyttö kuin kulkuri” johdattelee lukijan teoksen kaupunkiteemaan. Monissa runoissa puhujana on kaupungin kaduilla tai kahviloissa aikaansa viettävä henkilö, joka on jo osion nimen perusteella tulkittavissa naiseksi. Puhuja kuvaa näkemiään asioita sekä tuntemuksiaan, kuten seuraavassa katkelmassa:

Ikkunanpesijät saapuvat, kantavat
ohuita tikkaita olallaan. Suojatiet.
Pako on mahdotonta.

Ja mihin minä laitan nämä puheeni,
oi arvostelija. Et tunne tätä kaivosta.
Astun käytävään, valoa läpäisemättömään sisään.
(NSA, 22).

Puhujasta tuntuu, että hän on sidottuna kaupunkitilaan: ”Pako on mahdotonta”. Gillian Rosen (1993, 144) mukaan vankeus (*confinement*) on usein toistuva trooppi, jonka avulla naiset kuvailevat kokemuksiaan tilassa. Tiaisen runon ”nämä puheet” voidaan tulkita teoksen runoiksi, joihin puhuja arvelee arvostelijoiden suhtautuvan nuivasti. ”Kaivos”, jota arvostelija ei puhujan mukaan tunne, voisi merkitä kaupunkia, josta puhuja saa materiaalia runoihinsa. Pimeään käytävään eli sisälle ”kaivokseen” astuminen symboloisi tällöin kirjoittamista, jonka päämäärä on vielä tuntematon.

Kaupungissa kuljeskeleva ja havainnoistaan runoja kirjoittava kirjailija tuo mieleen flanöörin (ransk. *flâneur*) hahmon. Flanööri-ilmion juuret ovat 1800-luvun eurooppalaisessa kaupunkikulttuurissa. Tunnetuimpia aihetta käsitelleitä tutkijoita on modernin kaupungin tulkitsija Walter Benjamin, joka analysoi ilmiötä 1800-luvun Pariisin ja Charles Baudelairen tuotannon kontekstissa (ks. esim. Parsons 2000, 2–3). Suomalaisen flanöörikirjallisuuden juuret ovat 1900-luvun alun helsinkiläis-ruotsalaisissa *dagdrivare*-teoksissa. *Dagdrivare* (suom. vetelehtijä) seurasi kaupungissa sosiaalisia toimintoja sivusta tuottaen samalla Helsinki-kuvausta omasta näkökulmastaan. (Palmgren 1989, 38–39.)

Naispuolisesta flanööristä, jollaiseksi Tiaisen joidenkin runojen puhuja on tulkittavissa, on usein käytetty nimitystä *flanööri* (*flâneuse*) (ks. esim. Wolff 1985; D’Souza & McDonough 2008). Osa tutkijoista on kuitenkin problematisoinut tämän termin käyttöä. Deborah L. Parsonsin (2000, 6) mukaan naiset ovat tarkkaileet kaupunkia sisältä käsin (*from within*) ja empiirisesti, kun taas Benjaminin flanööri-termi viittaa kaupunkia tietyn etäisyyden päästä tarkkaileviin miehiin. Parsons huomauttaa, että mikäli flanööri ei ole välttämättä aina mies, on erheellistä puhua flanööreistä ja flanööseistä erikseen. (Mp.; ks. myös esim. Wilson 1991, 56; McDowell 1999, 155–56.) Tästä syystä en välttämättä liittäisi flanööri-termiä Tiaisen runojen yhteyteen. Flanööri-termiä käytettäessä on kuitenkin huomioitava, että se on vahvasti sukupuolittunut käsite (Wolff 1985, 40–41).

Tiaisen runojen perusteella yksin kuljeskelu kaupungilla ja kapakoissa on 1970-luvulla mahdollista naiselle, vaikka toiminta aiheuttaakin kanssakulkijoissa ärtymystä ja hämmennystä. Yhdessä runossa muut asiakkaat ajavat puhujan pois kahvilasta (NSA, 12). Toisessa runossa puhuja kuvaa miehen suhtautumista siihen, että myös hän on ”poissa öitä” sekä ”juo vodkaa kapakassa” (NSA, 69). Runo loppuu seuraavasti: ”Sanot huulet kireinä, ettei se merkitse mitään, / ja kasvosi paljastavat / miten paljon se merkitsee, miten vaikeaa on / miehen antaa vapaus naiselle” (mp.). Joissakin runoissa ulkopuolisuus on pikemminkin *tunne*: puhuja kokee, etteivät muut hyväksy hänen läsnäoloaan. Eräissä kahvilarunoista

puhujasta toteaa: ”Ja sitten tuntui kuin ei kuuluisi mihinkään. / Miten äkkiä poksahdus rikki tuossa vieraudessa. / Oli mentävä ulos sieltä.” (NSA, 46.) Nainen kokee siis runojen mukaan kaupunkitilassa ulkopuolisuutta, ja miehenkin mielestä hänen olisi parasta viettää aikaansa muualla kuin kapakassa tai kahvilassa.

Naisen käyttäytyminen flanöörin tavoin ei ollut aivan uutta suomalaisessa kirjallisuudessa 1970-luvulla. Esimerkiksi Iris Uurron 1930-luvun tuotannossa kuvataan kaupungissa kuljeskelevaa ja kaupunkitilasta havaintoja tekevää naista (Ameel 2013, 143–44). Jonkinlaisia naispuolisia flanöörejä esiintyy myös Mika Waltarin teoksissa, esimerkiksi *Appelsiininsiemen*-romaanissa (1931) (Tapioharju 2010, 113).

Tone Selboen (2017, 235–44) mukaan kirjallisuudessa esiintyneitä naispuolisia kadulla kulkijoita ovat matkailija, journalisti, kapinallinen, henkinen vaeltaja, kulkuri, boheemi nainen, seksuaalinen nainen ja työläisnainen. Tiaisen runojen puhujassa on piirteitä monista näistä tyypeistä. Eniten hän muistuttaa yksin kaduilla kulkevaa ja matkustelevaa kulkuria (*vagabond*) (Selboen 2017, 239) – termi, jota myös teoksessa käytetään (NSA, 5).

Tiaisen kokoelman puhuja kertoo useampaankin kertaan pelkäävänsä kaupungissa kävellessään. Yhden osion nimi on kiertelemättömästi ”Pelkään kaupunkia” (NSA, 41). Eräässä osion runossa pelon kohde yksilöidään tarkemmin: ”Tiellä tuli vastaan kaksi koiraa. / Ruskea ja musta. / Pelkäsin mustaa. / Mutta se iski silmää ja sanoi: / Se on tarkoituskin.” (NSA, 52.) Koiran epäkoiramainen tapa iskeä silmää saa lukijan miettimään, symboloiko koira runossa jotakin muuta. Ehkä puhuja pelkää yleisesti muita tiellä liikkuvia, jotka osoittavat hänelle elekielellä, ettei hän ole toivottu kanssakulkija. Muiden torjuva asenne puhujaa kohtaan johtuu tulkintani mukaan siitä, että kaupunkitilaa ei yleisesti koeta yksin kulkevien naisten paikaksi.

Hille Koskelan (1994, 26) mukaan kaupungissa koettu pelko liittyy sosiaalisiin suhteisiin ja kohdistuu muihin kaupungissa liikkuviin. Näin on silloinkin, kun pelon kohteena on jokin tietty fyysinen tila. Kaupunkipelot ovat yleensä väkivallan uhkaan kytkeytyviä pelkotiloja, jotka vaikuttavat tilankäyttöön ja konkreettiseen liikkumiseen kaupungissa. Lisäksi kaupunkipelot ovat usein lieviä ja tiedostamattomia, mistä johtuen ihmiset eivät aina osaa nimetä tunnetaan peloksi. (Koskela 1994, 26–27.) Tiaisen runojen puhuja kuitenkin nimeää tunteensa ”Pelkään kaupunkia” -osion nimessä. Tunteiden nimeäminen on yksi keino synnyttää tekstiin emotionaalisuutta (Ahmed 2014, 13).

Myös joissakin Forsströmin runoissa puhutaan kaupunkitilassa koetusta pelosta. Runoelmassa *En dikt om kärlek och annat* puhuja on usein henkilö, joka viettää yksin aikaansa kerrostaloasunnossa Helsingissä. Runoelma loppuu seuraavasti:

Jag är trött och tung och fryser som när
man har vaknat. Det är lögn alltsammans.
Men vi lever här.

Som en rädsla liksom
förtröstan
Det enda vi har är gemensamt.

[Olen väsynyt ja raskas ja palelen kuin
herätessä. Kaikki on valetta.
Mutta me elämme täällä.
Kuin pelko niin kuin
luottamus
Se ainoa, mitä meillä on, on yhteistä.]
(DOK, 28; suom. RY)

Säkeissä pelkoa verrataan yllättäen luottamukseen. Katkelma voidaan tulkita niin, että ihmisten on luotettava toisiinsa, koska he kerran elävät samassa paikassa. Puhuja on toisaalta pessimistinen todetessaan, että ”kaikki on valetta”, mutta tästä tiedosta huolimatta hän luottaa yhteisöllisyyteen. Täten runossa käsitellään myös toivoa – tunnetta, johon palaan artikkelissani myöhemmin. Kuten Forsströmin runoelmassa muutoinkin, katkelmassa vaihtelevat yksikön ensimmäinen ja monikon ensimmäinen persoona. Ratkaisu korostaa puhujan tasapainottelua yksilöllisyyden ja yhteisöllisyyden välillä. Karkama (1998, 17) onkin luonnehtinut kaupunkeja ”abstrakteiksi tiloiksi, joissa vapautensa mahdollisuuksia etsivät monadit kokevat itsensä paradoksaalisella tavalla itseriit-toisiksi mutta samalla muiden kanssa kollektiiviksi”.

Egentligen är vi mycket lyckliga -kokoelmassa on runo, jossa kauhu ja pelko mainitaan kerrostaloasunnossa yllättäen koettavina tunteina:

För här är bara betong, de här blinda höghusen
och alltid sirenerna i bakgrunden
Hon log generat: Jag går genom rummen om dagarna,
barnen leker och...
Plötsligt är skräcken där, det är nånting hemskt som
närmar sig, som ett lätt tickande
[--]
Egentligen är vi mycket lyckliga.
Vi har ju allt vad vi inte önskat oss.

[Koska täällä on vain betonia, nämä sokeat kerrostalot
ja aina sireenit taustalla
Hän hymyili vaivautuneesti: Kuljen huoneiden läpi päivisin,
lapset leikkivät ja...
Yhtäkkiä tulee kauhu, se on jotain kamalaa joka
lähestyy, kuin kevyt tikitys

[--]

Oikeastaan olemme hyvin onnellisia.

Meillähän on kaikki mitä me emme toivoneet itsellemme.]

(EÄV, 30; suom. RY)

Runossa puhujan naispuolinen keskustelukumppani ei osaa nimetä pelon kohdettaan – toisin kuin usean Tiaisen runon puhuja. Erona on myös se, että hahmo kuvaa elämäänsä sisällä asunnossa, kun taas Tiaisen puhuja on yleensä kadulla tai ravintolassa ihmisten joukossa. Runossa kuvatut kauhun tunteet tuovat mieleen paniikkihäiriön, jossa paniikkikohtauksiin kuuluvat itsensä epätodelliseksi tunteminen ja sekoamisen pelko. Runon loppusäkeissä kommentoidaan ironisesti, kuinka kaupunkilaiset ovat onnellisia kaikesta siitä saamastaan, jota he eivät ole toivoneet. Tämän voi tulkita kiertäen niin, että kyse on toteutumattomien toiveiden aiheuttamasta surullisuudesta.

Tiaisen runoissa on huomionarvoista se, että puhuja oleskelee kaupungissa itsevarmasti peloistaan huolimatta. Ravintolaympäristössä puhuja kuvaa vierauden tunnettaan: ”Olen likainen läiskä / Kauniin kaupungin kuviossa” (NSA, 55). Seuraavaksi hän huudahtaa: ”Minä juoksen yli / nämä litteät säännöt!” (mp.). Puhuja ilmaisee, ettei aio taipua elämään enemmistön normien mukaisesti. Säkeet ilmaisevat itsevarmuutta etenkin huudahdusmuodon takia. Enwaldin (1989, 668) mukaan ”viha ja vimma” ovat Tiaisen runoissa vaihtoehtoja ”sille kuuliaisuudelle ja säyseydelle, johon tyttöjä perinteisessä kasvatuksessa alistetaan”. Siteeratut säkeet ovat edustavia esimerkkejä tästä ”vihasta ja vimhasta”. Kiinnostavasti kuitenkin samassa runossa puhuja kertoo myös seuraavaa: ”Koulu kauhistutti / imi rohkeuden, / olen poissa sieltä, / enkä kuitenkaan” (NSA, 56). Puhujan kokemukset koulusta, sääntöjen tyyssijasta, estävät häntä edelleen olemasta niin rohkea kuin hän haluaisi olla. Hänen ”vimmassaan” onkin nähdäkseni enemmän kyse itsevarmuuden kuin rohkeuden tunteesta.

Taidehistorioitsija Linda Nochlinin (2006, 173) mukaan 1800-luvun Pariisissa vapaat, itsevarmat ja kaupunkia tarkkailevat naiset olivat näkymättömiä tai jopa olemattomia. 1900-luvulla olosuhteet muuttuivat ”uuden naisen”, työläisnaisen ja äänioikeusliikkeen myötä sekä naisten päästyä elinkeinoelämään (mp.). 1970-luvulla tilanne ei ollut enää uusi, joten naisilla, kuten Tiaisen runojen puhujalla, oli mahdollisuus vaellella halutessaan yksin kaupungissa. Itsevarmuutta siihen tosin tarvittiin, kuten runoistakin voi päätellä.

Kaupunki yksinäisyyden näyttämönä

Yksinäisyys on keskeinen tunne Forsströmin *En dikt om kärlek och annat* -runoelmassa. Seuraavassa katkelmassa yksinäisyyden tunnetta ei nimetä suoraan, mutta se on luettavissa runon puhetilanteesta ja sävystä:

ligger på sängen med händerna över magen medan
det skymmer i häftiga vågor, det skymmer i Helsingfors
ligger alldeles stilla med vidöppna ögon och värker
ligger orörlig och tänker att allt blir nog bättre allt
blir nog bättre bara det hinner
ligger på sängen. Telefonen ringer och ringer och tystnar
ligger stilla medan det skymmer i Helsingfors
ligger alldeles orörlig med händerna över magen

[makaan sängyllä kädet vatsan päällä kun
hämärtyy rajuina aaltoina, Helsingissä hämärtyy
makaan aivan paikoillani silmät apposen auki ja minua särkee
makaan liikkumatta ja ajattelen että kaikki tulee luultavasti olemaan parem-
min kaikki
tulee luultavasti olemaan paremmin kunhan ehtii
makaan sängyllä. Puhelin soi ja soi ja hiljenee
makaan paikoillani kun Helsingissä hämärtyy
makaan aivan liikkumatta kädet vatsan päällä]
(DOK, 18; suom. RY)

Puhuja makaa liikkumatta Helsingissä sijaitsevassa asunnossaan. Helsinkiläis-
ympäristön korostuminen liittää Forsströmin runon siihen suomalaisen kirjallisuuden kaupunkielämää refleктоivaan perinteeseen, joka alkoi jo 1910-luvun *dagdrivare*-kirjallisuudesta (ks. esim. Veivo 2012, 516–17). 1960-luvulla suomalaisessa runoudessa kommentoitiin erityisesti Helsingin roolia tilanteessa, jossa Suomi muuttui agraariyhteiskunnasta urbaaniksi yhteiskunnaksi (mt. 517). Forsströmin 1970-luvun runous jatkaa tätä kirjallisuuden kehityskulkua.

Siteeratassa katkelmassa kuvataan muun ohella yksinäisyyden ja vierauden tunteita keskellä urbaania ympäristöä. Puhuja ei välitä puhelimen soimisesta, vaikka ääni kertoo, että joku haluaa puhua hänen kanssaan. Mahdollisesti puhuja on liian turtunut yksinäisyyteensä, tai sitten häneen koskee liikaa. Särky on fyysinen tuntemus, joka mainitaan runossa suoraan. Hökän (1989, 629) mukaan ihmisen tunnehäiriöitä kuvataan Forsströmin runoissa sairauden termistön avulla: kuume, nuha, tulehdus ja särky kertovat tunnemaailman ongelmista. Kyse voi olla psykosomaattisesta oireilusta, jossa psyykinen tunne saa fyysisen muodon. Ahmed (2014 [2004], 26) on kirjoittanut siitä, kuinka kivun (*pain*) kokemusten intensiivisyys tekee meidät tietoisiksi kehon pinnoista (*bodily surfaces*). Kipuaistimukset vaativat kokijaansa osoittamaan huomiota tämän ruumiilliseen olemassaoloon. Pistelyn tai kramppien kaltaiset aistimukset palauttavat ihmisen kehoonsa antamalla tunteen reunasta tai rajasta. Tämä tunne on samalla poikkeama tavallisesta, ei-havainnoidusta. (Mt. 26–27.)

Forsströmin runossakin puhuja kiinnittää huomiota omaan kehoonsa säryn vuoksi. ”Rajut aallot” kuvaavat runossa kaupungin hämärtymistä, mutta

Sekä Forsströmin että Tiaisen runot kuvaavat sitä, kuinka kaupunkitila luokitellaan enemmän miesten kuin naisten alueeksi. Tämän vuoksi kaupungissa liikkuva tai asuva nainen kokee helposti ulkopuolisuutta ja vierautta.

niiden voidaan ajatella merkitsevän myös puhujan kokemia kipuaaltoja. Tällöin kaupungin ja puhujan mielentilan ominaisuudet sekoittuvat. Forsström ja Hans Kristian Rustad ovatkin keskustelleet siitä, kuinka Forsströmin runoissa ulkoinen tilanne, kuten sää, vaikuttaa usein sisäiseen tilanteeseen ja päinvastoin (Rustad & Forsström 2017, 30–31; ks. myös Mønster 2017, 89–91). Ameel (2013, 201–02) on kirjoittanut aiheesta analysoidessaan Mika Waltarin *Suuri illusioni* -romania (1928). Ameelin (mp.) mukaan Waltarin teoksessa raja kaupungin ulkoisen olemuksen ja päähenkilön sisäisten mielialanmuutosten välillä hämärtyy.

Sisäisen ja ulkoisen maailman sekoittuminen koskee myös Forsströmin aikalaisen Pentti Saarikosken tuotantoa. Karkaman (1998, 22) mukaan Saarikosken kaupunkiromaaneissa *Aika Prahassa* (1967) ja *Kirje vaimolleni* (1968) suurkaupungit ovat ”todella yksin olevan henkilön mielikuvia ja kokemuksia”. Yksilö elää tässä subjektiivisessa todellisuudessaan, joka koostuu jo tapahtuneista ja parhaillaan tapahtuvista asioista (Karkama 1998, 23).

1960-luvun runoissaan Saarikoski tarkasteli myös Helsinkiä eri näkökulmista: runot muun muassa kommentoivat Helsingin geopoliittista sijaintia ja kuvaavat kaupungissa havaintoja tekevän kirjailijan jokapäiväistä elämää (esim. Veivo 2012, 520–25; ks. myös Palmgren 1989, 242). Harri Veivon (2012, 524) mukaan Saarikosken runojen asenne Helsinkiä kohtaan on ambivalentti: toisaalta kaupunki nähdään jatkuvuuden luoja ja toisaalta elementtinä, joka pitäisi avantgarden hengessä ”tuhota”. Kaupungissa koettava vieraus on Saarikosken runoissa kuitenkin yleensä myönteinen tunne (ks. mp.).

Myös Saarikosken kaupunkiromaaneissa päähenkilön mielentila on – taloudellisista ongelmista ja karuista elinolosuhteista huolimatta – useimmiten tyytyväinen: ”On niin lämmin ja hyvä olla, tässä minulle tutussa paikassa, äsken vielä tunsin itseni yksinäiseksi mutta nyt, kun kamina humisee ja tarjoilijat nyökkäilevät minulle ystävällisesti, oloni on turvallinen” (Saarikoski 1967, 48). Forsströmin kaupunkirunoissa tällaista turvallisuutta koetaan harvemmin.

Suurin syy tähän lienee se, että Forsströmin runoissa kokijana on nainen, kun taas Saarikosken teoksissa kaupungissa liikkuja on maskuliininen hahmo.

En dikt om kärlek och annat -runoelmassa kaupunkilaisnaisen yksinäisyydelle esitetään vaihtoehto: kuluttaminen. Kaupalliset toimijat luettelevat lupauksia kaupunkilaisnaisen elämän muuttamisesta:

Så här till våren
föreslår Mary Quant, John Craig
Elizabeth Arden och Stockmann att hon ska
förnya sej, förvandla sitt gamla jag, lämna plats
för äventyr, förtrolla och slå med häpnad, förändra
sitt liv. [--]

Allt detta och mer skall tillfalla dig
För dig skall allt vara möjligt
Du ska aldrig gråta mer, du skall
aldrig mer vara ensam.

[Näin kevättä kohti
esittävät Mary Quant, John Craig
Elizabeth Arden ja Stockmann että hän
uudistuu, uudistaa vanhan minänsä, jättää tilaa
seikkailuille, loihitii ja hämmästyttää, muuttaa
elämänsä. [--]

Kaikki tämä ja enemmän on mahdollista sinulle
Sinulle on kaikki mahdollista
Et enää koskaan itke, et
enää koskaan ole yksin.]
(DOK, 12–13; suom. RY)

Katkelmassa käytetään tyyppillistä mainosten kieltä: kohdetta puhutellaan ”sinuna”, jolloin mainos vaikuttaa olevan suunnattu juuri kulloisellekin vastaanottajalle. Samalla mainosten kieltä liioitellaan ja ironisoidaan: vaate- ja kosmetiikkamerkit eivät todellisuudessa lupaa yksinäisyyden ja itkun loppumista. Katkelma käsittelee tavaratalokulttuuria, jonka juuret ulottuvat 1800-luvun Pariisiin (ks. esim. Wilson 1991). Taidehistorioitsija Anna Kortelaisen (2005, 81) mukaan shoppailuun liittyy kaipuun tunne: tunne siitä, että ”jossakin on jotain minua varten”. Tätä tunnetta mainostajat käyttävät Forsströmin runokatkelmassa hyväkseen.

Tuohimaa (1995, 79) mainitsee yksinäisyyden olevan myös yksi Tiaisen *Nukun silmät auki* -kokoelman teemoista. Teoksessa viitataankin puhujan yksinäisyyteen. Pian sen jälkeen, kun puhuja kertoo kahvilan asiakkaiden heittä-

neen hänet ulos, hän toteaa: ”Mutta minä totun yksinäisyyteen, niin kuin / lintu puiden suhinaan” (NSA, 12). Toisessa runossa, jossa puhuja on myös baarissa tai kahvilassa, hän kuvailee lisää yksinäisyyttään: ”Ja yksinäisyyteni kasvaa / syök-syy silmille / jäytää puhettani / joka on pelkkää ääntä” (mp. 49). Kummassakin runossa yksinäisyys kytkeytyy puhujan vierauden tunteeseen ravintolaympäristössä. Forsströmin runoissa yksinäisyyttä koetaan sitä vastoin kotona, helsinkiläisessä kerrostaloasunnossa.

Tunteita lähiössä

Tiaisen *Palava susi* -kokoelmassa on osio ”Toimintalähiö”, jonka puhujana on lähiössä asuva henkilö. Hänet voi tulkita naiseksi esimerkiksi seuraavan säkeen perusteella: ”Minua hän rakastaa eikä kaavaa naisesta” (PS, 36). Osion viimeisestä runosta ”Toimintalähiö” voi päätellä puhujan olevan tyytyväinen lähiöasumiseen:

Ennen kuutta starttaa rekka pihalta
valot liukuvat ikkunoissa ja katoavat tielle.
Ennen kuutta seisovat tuiskussa ja tuulessa
ne joille putoaminen kellokortistoista
on suuri onnettomuus.
Uniset lapset kuskataan hoitopaikkoihin.
Iltaisin täyttyy kerhohuoneisto
toimeliaista miehistä ja naisista.
Nukkumalähiö? Eikä ihmeessä.
Sanoisin: toimintalähiö.
Kunpa ei ”sivistyneistön” kitkeryys ja kireys
koskaan tarttuisi näihin ihmisiin!
(PS, 43)

Puhuja on sitä mieltä, että lähiön asukkaat ovat reippaita ja toimeliaita toisin kuin muualla asuva ”sivistyneistö”, jota vaivaavat kitkeryys ja kireys. Puhuja asuu alueella mielellään ja toisen runon mukaan tuntee myös auttamishalua naapureitaan kohtaan: ”Monet murteet ovat muuttaneet tähän taloon. / En minä hylkää niitä / jotka eivät hyljänneet minua / huonoina aikoina.” (PS, 41.) Yi-Fu Tuan (1990 [1974], 93) on puhunut *topofiliasta* eli ihmisen affektiivisista siteistä materiaaliseen ympäristöönsä. Tuanin (mp.) mukaan vaikeimmin ilmaista ovat sellaiset tunteet, joita ihminen tuntee esimerkiksi kotipaikkaansa tai muistoihin liittyviä paikkoja kohtaan. Tiaisen runojen puhuja pystyy kuitenkin välittämään runoissa asuinpaikkaansa suuntautuvia topofiilisia tunteitaan.

Tiaisen lähiörunot ovat myönteisen suhtautumisensa vuoksi poikkeuksia aikansa kirjallisuudessa. 1960-, 1970- ja 1980-lukujen suomalaisen proosan

asumalähiökuvauksia leimaa nimittäin voimakas kriittisyys (Palmgren 1989, 264–65; ks. myös Ameal & Juntunen 2017, 178). Ahdistavia ja ankeita lähiökertomuksia kirjoittivat tuolloin muun muassa Eila Pennanen, Esa Adrian ja Hannu Salama (Palmgren 1989, 164). Anna Möller-Sibeliuksen (2018, 280–86) on osoittanut, että myös Claes Anderssonin 1970-luvun runoissa tuodaan esiin lähiöasumisen huonoja puolia. Pertti Niemisen 1980-luvun runoudessa taas arvostellaan lähiörakentamista luonnon tuhoamisen näkökulmista (Toivanen 2009, 35).

1970- ja 1980-lukujen Suomessa myös yhteiskuntatieteellistä tutkimusta leimasi vahva lähiökriittisyys, johon vaikutti lähiöiden tarkastelu ulkopuolelta, eräänlaisina ”toisten tiloina” (Saarikangas 2006, 199–201). Jotta lähiöitä voidaan tutkia elettyinä tiloina, ne tulee kuitenkin nähdä asukkaiden eli toimijoiden perspektiivistä. Tällöin huomio kiinnittyy tekemiseen, liikkumiseen ja tilan käyttämiseen (mt. 203.). Tiaisen lähiörunoissa näkökulma on juuri tämä. Perinteinen oletus alempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvien ihmisten passiivisuudesta käännetään runoissa pääläelleen. Tästä kertoo myös lähiön kutsuminen ”toimintalähiöksi” ”nukkumalähiön” sijaan.

Myös Forsströmin *Tallörtin* puhuja voidaan tulkita lähiössä asuvaksi naiseksi, vaikka lähiöstä ei puhutakaan yhtä suoraan kuin Tiaisen lyriikassa. *Tallörtin* puhujan suhde asuinalueeseensa ei ole yhtä positiivinen kuin Tiaisen ”Toimintalähiö”-osiossa. Pikemminkin puhuja tasapainoilee toivon ja toivotonmuuden tunteiden välillä. Siteeraan tässä *Tallörtin* aloitusrunoa vain osittain:

Tungt stävar höghuset² genom februarinatten
Jag känner nästan alla som bor där, och
deras barn [--]
Vi angår ändå varandra. Jag läser i tidningen
att det råder läkarbristöverskätt i Sverige
och att små barn lider av trångboddhet
Ja, reducerade till våra redskaps
redskap, våra liv som tallört och kallbrand
[--]
Vad jag älskade dig. Med en åsnas sorgsna
ihärdighet, som en löjlig turist som har glömt
sin destination, lövet som darrar obeslutsamt
till marken, icke tillfrågat
Det var ändå alltid någonting annat. Det var
inte den blå färgen Höghuset
driver nu i den flimrande natten,
jag känner nästan alla som bor där
Saknaden tyder på att vi lever. Men om dagarna
drar vi barnen på röda pulkor genom den yrande snön!
(T, 9).

Raskaasti halkoo tornitalo helmikuun yötä
 Minä tunnen melkein kaikki sen asukkaat, ja
 heidän lapsensa [--]
 Me liikutamme kuitenkin toisiamme. Luen lehdestä
 että Ruotsissa on lääkäripulan ylitystä
 ja että pienet lapset kärsivät ahtaasta asumisesta
 Niin, välineittemme välineiksi pelkistettyinä
 me elämme, mäntykukkina, kylmänvihoina
 [--]
 Miten sinua rakastinkaan. Surullisen itsepintaisesti
 kuin aasi, kuin matkansa kohteen unohtanut
 typerä turisti, kuin puun lehti
 joka päättämättömänä varisee maahan,
 ei siltä kysytty
 Oli sittenkin aina kyse jostakin muusta. Ei se ollut
 sitä sinistä Tornitalo
 ajelehtii nyt väreilevässä yössä,
 minä tunnen melkein kaikki sen asukkaat
 Kaipaus osoittaa, että me elämme. Mutta päivisin
 me vedämme lapsiamme punaisissa pulkissa läpi pyryävän lumen!
 (Forsström 1983, 9).

Myös tässä runossa rikotaan eräs lähiöasumiseen liittyvä perinteinen näkemys: oletus siitä, että kerrostaloalueella asuvat ihmiset eivät tunne toisiaan. Puhujahan kertoo tuntevansa ”melkein kaikki” kerrostalon² asukkaat. Toivottoisuuden tunteita aiheuttavat puhujalle uutiset lääkäripulasta ja lasten ahtaista asuinoloista sekä henkilökohtainen kokemus päättyneestä rakkaudesta. Ekmanin (2015, 166) mukaan puhuja kuvaa runossa sekä omia intiimejä kokemuksiaan että sitä, mikä on yhteistä kaikille samassa talossa asuville. Toivoton rakkaus kuuluu ensin mainittuihin ja alleviivaa sitä, kuinka mahdotonta ihmisen on kontrolloida omaa elämäänsä (mt., 167). Tätä kontrolloimisen mahdottomuutta kuvataan jo *En dikt om kärlek och annat* -runoelman ensimmäisellä sivulla: ”du kan inte vakna du kan inte avbryta eller / förändra nånting”; [et voi herätä et voi pysäyttää tai / muuttaa mitään] (DOK, 5; suom. RY).

Tallörten aloitusrunossa sininen väri, jota ei koskaan saavuteta, vertautuu Ekmanin (2015, 167) mukaan romanttiseen utopiaan. Ihmisen elämä rinnastetaan runossa mäntykukkaan (*tallört*) ja kuolioon (*kallbrand*), jotka voidaan tulkita puutteellisen elämän symboleiksi (mp.). Mäntykukka on Suomen yleisin marraskasvi, jonka voidaan värittömänä putkilokasvina ajatella näyttävän kuolleelta. Kuten kasvin nimestä voi päätellä, se vaatii eläkkeen mäntyä. Lehtivihreätön mäntykukka ei kykene yhteyttämään, joten se hankkii ravintonsa isäntäkasvistaan. (Willamo 2018.) Ihmiselämän rinnastaminen mäntykukkaan ilmentää runon puhujan kokemusta siitä, etteivät hän tai muut talon asukkaat

voi ohjata oman elämänsä kulkua. Tämä toivottomuus liittyy Forsströmin runon osaksi pohjoismaisen ja suomalaisen lähiökirjallisuuden perinnettä. Kyseiselle perinteelle on ominaista kuvailla kriittisesti hyvinvointiyhteiskunnan lähiöympäristöä, jonka oli alun perin tarkoitus yhdistää kaupungin ja maaseudun parhaat puolet (Ameel & Juntunen 2017, 177–78).

Ekman (2015, 167) huomauttaa, että runossa esiintyvillä kerrostalon asukkailla on kuitenkin kyky kaivata: ”Saknaden tyder på att vi lever”. He pystyvät kuvittelemaan jotakin runossa kuvattua elämää parempaa. Runon loppu konkretisoi Ekmanin mukaan tämän ajatuksen: toiminta ja punainen väri tulevat tällöin mukaan runon muuten pimeään ja passiiviseen maailmaan. (Mp.) Runon lopun tulkitsen osoittavan, että kerrostaloalueella asuvat ihmiset eivät aio luovuttaa: he vetävät lapsiaan pulkissa lumipyryssä, vaikka se olisikin raskasta. Näin toivo asettuu runon puhujan tunnemaailmassa toivottomuuden rinnalle.

Kaupunki – tunteiden kokemisaikka ja subjektiivinen mielentila

Olen tässä artikkelissa tarkastellut sitä, mitä tunteita nainen kokee kaupunkitilassa Tuija Forsströmin ja Arja Tiaisen runoissa sekä sitä, miten näitä tunteita runoissa ilmaistaan. Molempien kirjailijoiden runoissa korostuvat pelon tunteet. Forsströmin runoissa tärkeitä tunteita ovat myös yksinäisyys ja toivottomuus. Tiaisen runoissa taas itsevarmuus ja tyytyväisyys ovat enemmän läsnä. Yksinkertaistaen voisikin sanoa, että Tiaisen runojen maailmankuva on hieman Forsströmin runoja myönteisempi. Kuitenkin on huomioitava, että myös Tiaisen runoissa on ahdistavia sävyjä, ja Forsströmin runojen puhuja kokee myös toivon tunteita. Sekä Forsströmin että Tiaisen runot kuvaavat sitä, kuinka kaupunkitila luokitellaan enemmän miesten kuin naisten alueeksi. Tämän vuoksi kaupungissa liikkuva tai asuva nainen kokee helposti ulkopuolisuutta ja vierautta.

Runoissa tunteiden ilmaisemiseen käytetyt keinot ovat tyypillisiä runouden keinoja. Usein tunne nimetään suoraan, mutta ei aina. Tunne voi olla pääteltävissä runon puhetilanteesta, sanamuodoista tai sävystä. On tavallista, että tunteista puhutaan vertauksin. Lisäksi tunteita käsitellään runoissa kääntämällä totunnaisia näkemyksiä yllätyksellisesti pääläelleen.

Joskus puhujan mielentila ja kaupunkitila muistuttavat runoissa toisiaan, mikä on tavallista myös Saarikosken 1960-luvun runoudessa ja proosassa. Saarikosken kaupunkikuvauksissa päähenkilö tai puhuja kokee kuitenkin yleensä olonsa rauhalliseksi tai hyvällä tavalla yksinäiseksi. Forsströmin runoissa taas kaupungissa koettu yksinäisyys saa ahdistavia sävyjä. Yksi selitys tälle on näkemykseni mukaan se, että Saarikosken tuotannossa puhujana on usein flanööriä muistuttava mies, Forsströmin runoissa taas kodissaan aikaa viettävä ja yksinäiseltä vaikuttava nainen. Forsström osoittaa runoillaan, kuinka yksinäisyys

kaupungissa tarkoittaa eri asiaa naiselle ja miehelle. Tiaisen runot ottavat kantaa samaan asiaan esittämällä, miten vaikeaa naisen on ryhtyä kaduilla ja kapakoissa liikuskelevaksi flanöörikirjailijaksi.

Kortelaisen (2005, 13) mukaan sekä arkikokemus että tutkimus puhuvat sen puolesta, että ”kaupunki näyttäytyy aivan erilaisena mahdollisuuksien ja mahdolltomuuksien paikkana eri sukupuolille”. Baarit, ravintolat, kadut ja puistot ovat mahdollisia paikkoja miehille, mutta ”[n]aisille kaupunki on vihamielinen paikka” (mp.). Muun muassa tätä aihetta käsittelemällä Tiainen ja Forsström osallistuivat 1970-luvulla käytyyn keskusteluun naisen yhteiskunnallisesta roolista.

Artikkelissani olen yhdistellyt tilan- ja tunteidentutkimusta, ja analyysini on tuonut uutta tietoa näille molemmille tutkimusaloille. Tiaisen ja Forsströmin runot osoittavat omalta osaltaan sen, kuinka ihmisen tunteet ovat yhteydessä tilaan ja paikkaan. Ympäristö, tämän artikkelin kontekstissa kaupunkiympäristö, vaikuttaa tunteisiin. Analysoimieni runojen kohdalla muiden ihmisten asenne kaupungissa liikkuvaan naiseen saa tämän usein tuntemaan olonsa ulkopuoliseksi. Viettipä kaupunkilaisnainen aikaansa sitten julkisissa tiloissa tai omassa kodissaan, hän ei pääse yksinäisyyden ja pelon tunteistaan. Runojen perusteella nainen ei vielä 1970-luvulla voinut käyttäytyä ja esiintyä kaupunkitilassa yhtä luontevasti kuin mies. Nykykirjallisuus ja myös tuleva kirjallisuus voivat antaa vastauksen siihen, onko tilanne muuttunut 2020-luvulle tultaessa.

Viitteet

1 Puhuessani artikkelissani *tunteista* voisin yhtä hyvin puhua myös *emootioista*, joilla tarkoitetaan kokijalleen tietoisia tunteita (esim. Helle & Hollsten 2016, 16). Emootioita voidaan pitää narratiivisina, sillä niille pystytään nimeämään syy–seuraussuhteet. Emootion kokija pystyy myös nimeämään kokemansa emootion. (Mt.)

Puhun emootioista mieluummin tunteina käsitteen suomenkielisyyden vuoksi.

2 Caj Westerberg on kääntänyt sanan 'höghus' 'tornitaloksi'; 'kerrostalo' olisi kuitenkin mielestäni osuvampi käännös 1970-luvun lähiöasumisen kontekstissa. Vrt. edellä s. 41 (EÄV, 30).

Aineisto

Forsström, Tua 1972. *En dikt om kärlek och annat* [DOK]. Helsingfors: Söderström.

Forsström, Tua 1976. *Egentligen är vi mycket lyckliga* [EÄV]. Helsingfors: Söderström.

Forsström, Tua 1979. *Tallört* [T]. Helsingfors: Söderström.

Tiainen, Arja 1971. *Nukun silmät auki* [NSA]. Porvoo: WSOY.

Tiainen, Arja 1977. *Palava susi* [PS]. Porvoo: WSOY.

Kirjallisuus

- Ahmed, Sara 2014 (2004). *The Cultural Politics of Emotion*. 2nd edition. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Ameel, Lieven 2013. *Moved by the City: Experiences of Helsinki in Finnish Prose Fiction 1889–1941*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Ameel, Lieven & Tuomas Juntunen 2017. Riku Korhonen's *Kahden ja Yhden Yön Tarinoita* as Reflection on the Suburban Fragmentation of Community. Teoksessa *Literary Second Cities*. Eds Jason Finch, Lieven Ameel & Markku Salmela. Cham: Springer, 175–93.
- D'Souza, Aruna & Tom McDonough, eds. 2006. *The Invisible Flâneuse? Gender, Public Space, and Visual Culture in Nineteenth-century Paris*. Manchester: Manchester University Press.
- Ekman, Michel 2015. *Harens almanacka: Essäer om poesi och tid*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Enwald, Liisa 1989. "Sain roolin johon en mahdu" – Arja Tiaisen kapina. Teoksessa *Sain roolin johon en mahdu: Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*. Toim. Maria-Liisa Nevala. Helsinki: Otava, 666–670.
- Forsström, Tua 1983. *Mäntykukka; Syyskuu. Kaksi runoelmaa*. Suom. Caj Westerberg. Helsinki: Tammi.
- Helle, Anna & Anna Hollsten 2016. Tunnetko kirjallisuutta? Johdatus suomalaisen kirjallisuuden tutkimukseen tunteiden ja tuntemusten näkökulmasta. Teoksessa *Tunteita ja tuntemuksia suomalaisessa kirjallisuudessa*. Toim. Anna Helle & Anna Hollsten. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1425. Helsinki: SKS, 7–33.
- Hökkä, Tuula 1989. Varjoelämää ja pyörrytystä – Tua Forsström. Teoksessa *Sain roolin johon en mahdu: Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*. Toim. Maria-Liisa Nevala. Helsinki: Otava, 627–31.
- Jallinoja, Riitta 1983. *Suomalaisen naisasialiikkeen taistelukaudet: Naisasialiike naisten elämäntilanteen muutoksen ja yhteiskunnallis-aatteellisen murroksen heijastajana*. Porvoo: WSOY.
- Karkama, Pertti 1998. Kaupunki kirjallisuudessa: Ongelmia ja näkökulmia. Teoksessa *Paikkoja ja tiloja suomalaisessa kirjallisuudessa*. Turun yliopisto, taiteiden tutkimuksen laitos, Sarja A 37. Toim. Kaisa Kurikka. Turku: Turun yliopisto, 13–37.
- Karkulehto, Sanna 2008. Sukupuolten tiloja ja tuntoja. Teoksessa *Taajuuksilla värähdellen: Sukupuolten tiloja ja tuntoja kirjallisuudessa ja elokuvassa*. Toim. Sanna Karkulehto. Studia Humaniora Ouluensia 7, Oulu: Oulun yliopisto, 9–20.
- Kortelainen, Anna 2005. *Päivä naisten paratiisissa*. Helsinki: WSOY.
- Koskela, Hille 1994. "Tila on kuin tuhat lävistävää silmää" – ajatuksia tilakäsityksistä, kaupunkipeiloista ja tilan kokemisesta. *Naistutkimus – Kvinneforskning* 7(4), 22–33.
- McDowell, Linda 1999. *Gender, Identity and Place: Understanding Feminist Geographies*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Möller-Sibeliuss, Anna 2018. *Dikt och ideologi: Gösta Ågrens, Lars Huldéns och Claes Anderssons 1960–70-talsspoesi*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 821. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland & Stockholm: Appell Förlag.
- Mønster, Louise 2017. Berørt fra indersiden: En læsning af Tua Forsströms *Sånger*. Teoksessa *Nordisk samtidspoesi. Tua Forsströms forfatterskap*. Varde serien VI. Red. Hans Kristian Rustad. Vallset: Oplandske Bokforlag, 80–95.
- Nochlin, Linda 2006. Afterword. Teoksessa *The Invisible Flâneuse? Gender, Public Space, and Visual Culture in Nineteenth-century Paris*. Eds Aruna D'Souza & Tom McDonough. Manchester: Manchester University Press, 172–77.
- Palmgren, Raoul 1989. *Kaupunki ja tekniikka Suomen kirjallisuudessa: Kuvauslinjoja ennen ja jälkeen tulenkantajien*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 506. Helsinki: SKS.
- Parsons, Deborah L. 2000. *Streetwalking the Metropolis: Women, the City and Modernity*. Oxford: Oxford University Press.

- Rose, Gillian 1993. *Feminism and Geography: The Limits of Geographical Knowledge*. Cambridge: Polity Press.
- Rustad, Hans Kristian & Tua Forsström 2017. "Hur ska hjärtat vara i världen och världen i hjärtat": En samtale. Teoksessa *Nordisk samtidspoesi: Tua Forsströms författarskap*. Varde serien VI. Red. Hans Kristian Rustad. Vallset: Oplandske Bokforlag, 24–38.
- Saarikangas, Kirsi 2006. *Eletyt tilat ja sukupuoli: Asukkaiden ja ympäristön kulttuurisia kohtaamisia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1099. Helsinki: SKS.
- Saarikoski, Pentti 1967. *Aika Prahassa*. Helsinki: Otava.
- Selboe, Tone 2017. Walking the City: Female Pedestrians. Teoksessa *Nordic Literature. A Comparative History. Volume 1: Spatial Nodes*. Eds Steven P. Sondrup, Mark B. Sandberg, Thomas A. DuBois & Dan Ringgaard. Amsterdam & Philadelphia, PA: John Benjamins, 234–46.
- Tapioharju, Taru 2010. *Tyttö kaupungissa: Uuden naisen diskurssi Mika Waltarin 1920- ja 1930-luvun Helsinki-romaaneissa*. Tampere: Tampere University Press.
- Toivanen, Tuulia 2009. Kun valo, tila ja vapaus muuttuvat neljän neliömetrin pihaksi: Kaupunki ja kasvuympäristön muutos Pertti Niemisen runoudessa. *Kulttuurintutkimus* 26(4), 29–43.
- Tuan, Yi-Fu 1990 (1974). *Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitudes, and Values*. 2nd edition. New York: Columbia University Press.
- Tuohimaa, Sinikka 1995. Dionyysinen nainen Arja Tiaisen tuotannossa. Teoksessa *Hullu herttuatar ja muita naisia: Sukupuolen konstruointia naiskirjallisuudessa*. Toim. Raija Paananen & Nina Työlähti. Acta Universitatis Ouluensis, B Humaniora 18. Oulu: Oulun yliopisto, 69–90.
- Veivo, Harri 2012. The City as a Mediating Device and as a Symbol in Finnish Poetry of the 1960s. *Sign Systems Studies* 40(3/4), 514–28.
- Willamo, Heikki 2018. Marraskasvit näyttävät kuolleilta ja vohkivat ravintonsa muilta kasveilta. *Aarre* 9.11.2018. <https://www.aarrelehti.fi/jutut/artikkeli-1.328034> (4.6.2019).
- Wilson, Elizabeth 1991. *The Sphinx in the City: Urban Life, the Control of Disorder, and Women*. London: Virago.
- Wolff, Janet 1985. The Invisible *Flâneuse*: Women and the Literature of Modernity. *Theory, Culture & Society* 2(3), 37–46.